

În legătură cu evoluția protecției monumentelor istorice în țara noastră, nu este lipsită de interes o analiză a structurii inventarelor monumentelor istorice, întocmite în cadrul organizat al instituției care a avut această preocupare și care definesc însuși obiectul protecției organizate din partea statului.

Până la promulgarea prin decret regal, la 17 noiembrie 1892, a Legii pentru conservarea și restaurarea monumentelor publice, câteva dintre direcțiile de interes spre care converg preocupările intelectualilor ce s-au dedicat conservării, ca mărturie istorică și artistică a patrimoniului țării, erau deja definite. Astfel, în 1859, Al. Golescu, ministru al Cultelor în Țara Românească, înființa o Comisie «**pentru cunoașterea și studierea monumentelor bisericești ale țării**» – rezultat al luptei pentru conservarea și restaurarea acestora, începută încă în vremea Regulamentului Organic.

Comisia, condusă de Al. Odobescu și din care făceau parte personalități culturale ale epocii, ca: Cezar Bolliac, maiorul D. Pappazoglu și Al. Pellimon, a organizat campanii (pe județe) pentru a studia situația mănăstirilor și bisericilor. Rezultatul acestor cercetări, deși nefinalizat într-un inventar al monumentelor și în bună parte pierdut, definește în linii mari direcțiile de studiu: monumente bisericești și arheologice¹.

Interesul pentru «antichități» (alături de monumente religioase) este relevat în continuare de înființarea, în 1864, de către domnitorul Al. I. Cuza, a unui „Comitet Arheologic” condus de «generalul» Mavros, în cadrul unui Regulament pentru Muzeul de Antichități, care avea ca sarcină, între altele, **buna stare a monumentelor naționale de orice natură**.²

Regulamentul asupra Comisiunii Monumentelor Publice, promulgat la 6 aprilie 1874, de B. Boerescu, ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice, și având ca rezultat înființarea unei «**Comisiuni**» conduse de Al. Odobescu, confirmă o dată mai mult interesul pentru aceleași categorii de monumente.³

Tocmai jafului asupra antichităților romane și activității nefaste de «restaurare» a unor monumente bisericești, întreprinse sub conducerea arhitectului francez A. Lecomte du Noüy, li se datorează propunerea de către Spiru Haret – pe atunci secretar general la Ministerul Instrucțiunii –, la insistențele repetate ale lui Gr. Tocilescu, ale altor intelectuali, a primei Legi pentru conservarea și restaurarea monumentelor publice, promulgată la 17 noiembrie 1892. Legea prevedea și înființarea unei „Comisiuni a Monumentelor” publice (intitulată de la început Comisiunea monumentelor Istorice) având ca sarcină în primul rând întocmirea unui inventar al «**tuturor edificiilor și obiectelor vechi din țară care prezintă un deosebit interes istoric sau artistic, pentru a căror conservare să se ia măsuri**».

Formularea lasă să se întrevadă câmpul de interes în domeniul monumentelor istorice. Într-adevăr, *Inventariul Monumentelor Publice și Istorice*, publicat în 1903, de «Comisiunea» (formată din V. A. Urechia, B. P. Hasdeu și Gr. G. Tocilescu) aprobată de Spiru Haret, în calitate de ministru al Cultelor și

Instrucțiunii Publice, cuprindea în afara categoriilor enunțate, și monumente de arhitectură civilă precum și un număr important de monumente și situri arheologice care nu se cantonează exclusiv în antichitate.⁴

O analiză sumară a structurii inventarului poate fi relevantă în acest sens. El cuprinde două capitole, primul intitulat «**Monumente publice**» cu 534 poziții și al doilea «**Monumente istorice**» cu 63 poziții.

Capitolul «Monumente publice» însumează, prin prisma clasificărilor noastre actuale, cca. 42% monumente de arhitectură (226), din care 95% (200) edificii religioase, cu menționarea existenței unui ansamblu apreciat ca valoros, fie prin titlatură («monastire» sau «schit» pentru ansamblurile monastice), fie prin sublinierea expresă a elementelor ansamblului («biserica și ruinele Palatului Domnesc – Hirău, «Castelul și Biserica» – Mogoșoaia).

În cazul în care numai o parte a ansamblului este apreciată ca având valoare de monument public, aceasta este nominalizată separat cu sau fără mențiunea ansamblului «Biserica – schitu Ciolanu», dar și «Biserica Turnu»).

Monumentele și siturile arheologice din același inventar reprezintă cca. 48% (254) (vezi N.A. 4) și se referă la vestigii preistorice, clasice sau medievale. De remarcat că, alături de acestea, sunt nominalizate fie separat («Peștera de lângă Mangalia», «Măgura Boldului», «Măgura cu pietre»), fie împreună (Biserica și Peștera «Cheia»), formațiuni naturale legate sau nu de activitatea creatoare a omului.

În sfârșit, categoria pe care astăzi o numim «monumente de artă cu valoare istorică și memorială» reprezintă cca. 10% (54) dintre pozițiile inventarului, cu mențiunea că acestea sunt nominalizate individual sau colectiv («Piatra cu inscripție latină din interiorul bisericii catolice din C.-Lung [...]» sau «O cruce cu litere slavone» – Cetașeni din Vale, dar și «2 cruci» etc.).

În plus, la sfârșitul inventarului pe fiecare județ apare o poziție specială «**Toate crucile cu inscripțiuni și movilele cele mari din copriusul județului**», ba chiar, în cazul jud. Constanța, «**Tote cimitirele vechi părăsite, toate movilele, peșterile, valorile și ruinele din copriusul județului**».

De altfel, exprimarea procentuală a celor trei categorii are o valoare relativă, dat fiindcă fiecare dintre acestea cuprinde și poziții colective («mai multe movile», «două castre romane», «trei cruci», «3 biserici»).

Capitolul II din același inventar este intitulat «Monumente istorice» și se ocupă de monumente de primă importanță și reprezentabilitate selectate, probabil, în special, pe criteriul stării de conservare. Din cele 63 de poziții, 62 sunt monumente religioase – biserici și mănăstiri –, o poziție fiind Cetatea Neamțului. Este de menționat, în context, că Mănăstirea Curtea de Argeș, a cărei restaurare, dorită de regele Carol, fusese motivul înființării «Comisiunii» din 1871, sub conducerea lui Al. Odobescu, nu a fost cuprinsă în acest capitol, ci în capitolul I, «Monumente publice», dovadă a puternicei reacții a intelectualității împotriva «restaurării» conduse de A. Lecomte du Noüy, în perioada 1875–1880.

⁴ De menționat că, în lipsa cunoașterii stării lor de conservare, o parte dintre aceste monumente ar fi putut fi, în concepția noastră actuală, și monumente de arhitectură civilă sau militară.

¹ Radu Greceanu, *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice* (1908–1945), *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice* (1914–1915), (1942–1943), Indici bibliografici, în «Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice», nr. 3–4, Anul I, București, 1990, p. 47.

² *ibidem*.

³ *ibidem*.

Important este că, în concepția legii din 1892, inventarul este un instrument activ de protecție pentru monumente, cu prevederea revizuirii lui la interval de 5 ani «pentru clasarea și declasarea monumentelor». Lucrările pe monumente erau condiționate de autorizarea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, cu avizul Comisiunii. În fapt, intervenția CMI nu putea avea loc decât după clasarea, prin decret regal, a monumentelor – lucru care a creat numeroase divergențe cu proprietarii acestora, în special cu clerul, astfel încât, la intervenția lui G. Balș și N. Iorga, prin decretul din 2 iulie 1915, **«toate bisericile și mănăstirile țării, anterioare anului 1834, se declară în principiu monumente istorice, până la revizuirea și completarea inventarului general al monumentelor.»**⁵

Nu trebuie să surprindă orientarea, în acest decret, către protecția exclusivă a monumentelor religioase, având în vedere că, în perioada 1904–1919, CMI era subordonat «Casei Bisericii». Acesta este și motivul pentru care o mare parte din monumentele civile inventariate s-au ruinat sau au dispărut.

Activitatea Comisiunii însă are un orizont mai larg; studiile și călătoriile de documentare ale membrilor ei, publicate în «Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice», au adus în atenția Comisiunii și a publicului nu numai monumente clasate, ci și ctitorii mărunte și case sătești, căci **«și unele și altele, ca rămășițe materiale a veacurilor apuse, reflectează aceeași latură de manifestare interesantă și prețioasă a vieții noastre trecute, pe care e nevoie s-o cunoaștem cât mai bine și cât mai complet.»**⁶

Viziunea mai largă asupra monumentelor istorice se reafirmă în legea din 29 iulie 1919, care ține cont de extinderea teritoriului României și promovează noi forme de protecție («Comisiuni regionale»).

Comisiunea centrală are ca sarcină de a se **«îngriji de conservarea stațiunilor sau localităților preistorice, clasice, medievale și în general istorice.»**

Încă din 1919, Al. Lapedatu, membru al CMI și viitorul conducător al Secției pentru Transilvania a acesteia (1923), inițiază tipărirea unui inventar provizoriu. Acesta se bazează pe inventarul oficial al fostei Comisii ungare a monumentelor istorice (publicat în 1906, la Budapesta în «Magyarország Műemlékei»), suplimentat, prin cercetare, cu 24 monumente, toate românești – urmare a preocupării de a se extinde calitatea de monument în mod unitar la creația populației din Transilvania.

Începând din 1921, CMI promovează noi instrumente de evidență în toată țara, prin difuzarea «Chestionarului privitor

la monumentele istorice». Astfel era cooptată intelectualitatea regională care a avut un aport prețios la promovarea unei evidențe active.

În paralel, membrii Comisiei sunt invitați să întocmească repertorii specializate; în cazul Secțiunii pentru Transilvania, Michael Csaki va întocmi Repertoriul monumentelor săsești, Julian Marțian «Repertoriul arheologic pentru Ardeal», iar restul membrilor urmau să publice „Repertoriul monumentelor”⁷.

Secția de la Cluj își definește cu claritate sfera de cuprindere a monumentelor și modul lor de clasificare pe categorii: monumente arheologice (stațiuni preistorice, tumuli, valuri, ruine și necropole), de arhitectură (castele și cetăți de toate categoriile, arhitectură religioasă, arhitectură civilă), monumente istorice (în accepția deja definită de CMI, ca operă de artă cu valoare istorică și memorială).

Sunt consemnate și criteriile de clasificare, precum și modul de organizare a inventarului: **«a) inventarierea monumentelor să se facă după situația lor geografică (județe, comune); b) se vor înscrie în inventar atât monumentele (clădirile) cu caracter istoric, cât și cele cu caracter artistic; c) în cazul când obiecte de interes istoric sau artistic se găsesc în clădiri lipsite de un astfel de caracter, să se facă și lista acelor obiecte, indicându-se și locul unde se găsesc.»**⁸

Din păcate, astfel de inventare de ansamblu nu s-au realizat. Consemnăm doar publicarea în 1923, la Cluj, a «Inventarului monumentelor și obiectelor istorice și artistice săsești din Transilvania», întocmit de M. Csaki, membru al Secțiunii de la Cluj. Acesta cuprinde cca 300 biserici (dintre care 76 ansambluri fortificate), 12 castele și cetăți, precum și case particulare.

În schimb, inventarul oficial este suplimentat permanent în urma activității specialiștilor (în 1923 cu 21 poziții, în 1924 cu 23 poziții, etc.)⁹, dând imaginea unei evidențe active. Declasările sunt de asemenea relativ frecvente, în special pentru vulnerabila arhitectură de lemn, victima (ca și în prezent) a ignorării semnificației ei istorice și artistice, ca și a dorinței de înnoire. Tot ca în prezent, lupta Comisiunii pentru conservarea acestor valori nu este totdeauna încununată de succes.

RESUMÉ

L'article analyse la structure des inventaires des monuments historiques publiés par la CMI, l'évolution des conceptions concernant la qualité de monument, leur degré de représentation pour la culture roumaine ainsi que leur utilisation en tant qu'instrument actif de protection des valeurs culturelles.

⁵ Radu Greceanu – idem, p. 48

⁶ Radu Greceanu – *Ibidem*

⁷ I. Opreș, *Protejarea mărturiilor cultural-artistice din Transilvania și Banat după Marea Unire* – Buc., 1988

⁸ I. Opreș – idem, citând Arh. OMIT – Proces verbal nr. 3161/1921

⁹ I. Opreș – idem